

PONOVNO V ST. ANNI

SANDOR in RON VANDOR

Ventura in Malibu, Kalifornija

2007

UVOD

Med letoma 1944 in 1945 sem enajst mesecev preživel v delovnih taboriščih. Zadnja dva meseca sta bila najtežja. V bližini majhne avstrijske vasice z imenom Sankt Anna am Aigen smo utrjevali položaje nemške vojske. Junija 2005 sem ponovno obiskal v St. Anno am Aigen – prvič po osvoboditvi 5. aprila 1945.

S svojo ženo Anno sem preživel 57 čudovitih let. In v vseh 57 letih ni bilo dneva, da se ne bi pogovarjala o holokavstu. Govorila sva o slabih stvareh, ki sva jih doživela zaradi nacizma. Neštetokrat sva se spomnila dobrih del, ki so jih v tistih časih za naju storili nekateri ljudje. Vendar pa so bile krivice, ki sva jih doživela, tako močne, da sva se komaj zavedala dobrih dejanj, ki so nama pomagala. Krivice so prevladale nad dobrimi dejanji. Za storjene krivice nisva mogla najti primernih besed. Anna se je pogosto spomnila na dodaten pulover, ki ji ga je dala "brutalna ženska pošast" (vodja SS taborišča) ter ji rekla "ti mali angelček". Jaz sem neštetokrat pripovedoval, kako so mi ljudje iz St. Anne in sosednjih vasi dajali hrano. In ta hrana me je ohranila pri življenju. To sem omenil neštetokrat, vendar se nisem dovolj globoko zavedal potrebe, da si zaslužijo ZAHVALO.

V sklopu nekega drugega projekta sem v besedilo vključil dva kratka stavka: "St. Anna am Aigen, majhna vasica. Je bilo mojemu življenju tam prizanešeno zato, da sem ga preživel z Anno?". Ta dva kratka stavka sta strmela vame iz zaslona računalnika. Črne črke na belem papirju so odražale potrebo, da si ti ljudje zaslužijo priznanje.

DEJANJE

V začetku januarja 2005 sem županu in mestnemu svetu St. Anne am Aigen

napisal pismo ter se jim zahvalil za hrano, ki so jo vaščani dali meni in mojim sojetnikom. Župan Josef Weinhandl mi je poslal prijazno vabilo.

Župan Josef Weinhandl učinkovito in uspešno vodi svojo občino v pravo smer. Vneto si prizadeva odkriti resnico o vlogi in okoliščinah vpletenosti svoje vasi v dogodke pred šestdesetimi leti. Nacistično visoko poveljstvo je želelo utrditi svoje položaje in tako zaustaviti napredovanje Rdeče armade. Del utrjevanja je potekal v jugovzhodnem delu Avstrije med St. Anno in Radgono in na tem območju je prisilno delalo 2500-3000 madžarskih Židov. Jaz sem bil eden od njih. Lokalni prebivalci so prav tako morali pomagati pri opravljanju dela. Na tem območju je bilo na delu 800 do 1000 posebej okrutnih SS vojakov, katerih naloga je bila pobijati Žide. Pobili so na stotine mojih sotrpinov. Otroci iz vasi v zgodnjih najstniških letih so bili priča nekaterim od teh krutih dejanj in danes imamo na voljo njihova pričevanja.

Kot primer navajam kratko pričevanje Friede Neubauer, ene od očividk:
Videla sem mnogo mrtvih Židov, ki so ležali za vojašnico v Hudičevi globeli (Höllgraben). Med mrtvimi so bili tudi ljudje, ki so se še premikali. Ko so streljali Žide, smo slišali strele. Tisti, ki so jih dobro ustrelili in so umrli, so imeli srečo. Zemlja nad tistimi, ki so bili mrtvi na pol, se je premikala včasih tudi več dni.

Župan je moje pismo pokazal lokalnemu zgodovinarju Franzu Josefu Schoberju, ki je že pred tem objavil raziskovalno delo o ravnanju nacistov z židovskimi prisilnimi delavci iz Madžarske. Sredi februarja sva z g. Schoberjem začela komunicirati po elektronski pošti in v svojih pismih sem natančno ter živo opisal podrobnosti svoje izkušnje prisilnega delavca leta 1945 v St. Anni. Določila sva kraje in čase, ki so imeli zgodovinski pomen, ter naredila načrt potovanja, ki naj bi se zgodilo sredi junija 2005.

Ker sem potoval skupaj s svojim sinom Ronom in je on dnevno beležil, kaj se je dogajalo, bom pustil, da se v besedilu sliši tudi njegov glas (v drugem fontu). Tako

bo ta zgodba prepletena z njegovim pripovedovanjem, kar bo upam še dodatno obogatilo to kompleksno delo.

Junija 2005 sva z mojim očetom Sandorjem Vandorjem (jaz ga kličem "Apu") odpotovala v kraj, kjer se je odvil pomemben delček zgodovine družine Vandor: v St. Anno am Aigen – majhno, mirno mestece v Avstriji blizu meje s Slovenijo. Brez neverjetne dobrote in radodarnosti prebivalcev St. Anne Apu najbrž ne bi preživel 2. svetovne vojne. To so moji spomini na to neverjetno potovanje.

LET DO DUNAJA

Prvi vtisi o Dunaju: kot bi se vrnil v preteklost. Tukaj je toliko zgodovine. Nasproti našega hotela stoji stara cerkev, obkrožena z zidarskim odrom. Polovica stavbe je črna kot noč, druga polovica je snežno bela. Belo polovico so pravkar očistili, medtem ko je črna polovica posledica dolgoletne onesnaženosti zraka. Preostanek najinega potovanja ne bo tako črno-bel; poln bo sivih zaplat.

Na Südbanhoffu (južni železniški postaji) sva se vkrcala na vlak, ki naju je popeljal na štiriurno potovanje skozi slikovito avstrijsko pokrajino. V Fehringu sva se srečala z g. Franzem Schoberjem, ki naju je odpeljal v St. Anno am Aigen in niti trenutka nisva izgubila z vračanjem v zgodovino.

Kmalu zatem sva spoznala župana Josefa Weinhandla, njegovo ženo Elizabeth in njuno 12-letno hčerko Stefanie. Župan nama je povedal, da sva častna gosta mesta.

PRVA POSTAJA: STARA ŠOLA

Stavba stare šole je pomembna zgradba, saj predvidevamo, da je to kraj, kjer je bil Apu nastanjen med svojim bivanjem v St. Anni. Apu se spomni pogovorov, kjer so o njegovi zgradbi govorili kot o stari šoli. Najprej se je strinjal, da je to kraj, kjer so ga zadrževali, vendar pa so obstajale nedoslednosti; reči o stavbi in okoliški pokrajini, ki se niso ujemale z njegovimi spomini. Vendar v 60 letih se lahko spremeni marsikaj.

Šola, ki leži blizu mestne cerkve, ima dve nadstropji. A moj oče se jasno spominja, da je imela stavba, v kateri je bil on, le eno nadstropje. Cerkev čez cesto tu stoji že stoletja. Zaradi zvonika, ki sega visoko v nebo, je to najbolj vidna stavba v mestu. Ampak Apu se ne spomni, da naj bi v bližini stala cerkev. Po nadaljnjem proučevanju je Apu prepričan, da to NI kraj, kjer je bil nastanjen. Kasneje smo lahko tudi videli notranjost stare šolske stavbe, kar je brez dvoma potrdilo, da to ni pravi kraj. Ostala nam je uganka: kje je zgradba, kjer so zadrževali Apuja?

SREDNJA ŠOLA

Prvi dan po prihodu sva obiskala srednjo šolo, kjer se nama je pridružil župan. Srečali smo se z ravnateljem in štirimi učitelji, ki so govorili angleško, in pokazali so nam razstavo učencev, ki so na treh panojih s ponosom prikazali zgodbo Sandorja Vandorja. Ob našem prihodu sem slišal šepetanje otrok: *"To je najbrž Sandor Vandor!"*. Moj oče je bil kot rockovska zvezda! Brez dvoma so vedeli, kdo je in z nama so delali kot s častnima gostoma. Apu je imel predavanje za dva 4. razreda srednje šole. Učenci so bili stari 14 let, pozorno in vljudno so ga poslušali ter mu zastavljali dobra vprašanja. Spoznala sva učiteljico, katere mama je imela 85 let; ga. Maria Lackner je bila leta 1945 stara 25 let in se spominja, da je prisilnim delavcem dajala jabolka in kruh. Njeno zgodbo smo prav tako našli na enem od panojev, ki je stal poleg panojev z zgodbo mojega očeta. Upala sva, da jo bova spoznala. Po obisku šole, je moj oče razglasil:

"Naloga je opravljena!"

V St. Anno sva prišla, da bi se zahvalila in to nama je uspelo.

Apu je skupinam učencev pripovedoval o pogumnih dejanjih, ki so jih storile njihove babice in stare tete. Da se zgodba ne bi pozabila, jo je posredoval novi generaciji. V toku samo enega dopoldneva sva izpolnila glavni cilj najinega potovanja.

Po kosilu smo se z županom in njegovo ženo (ki nama je vse prevajala) odpravili raziskovat. Videla sva ostanke jarkov, ki so bili izkopani med vojno. Deli, globoki prekopi, ki tečejo skozi polja in gozdove, so še vedno tam. Izvedela sva, da so bili tudi lokalni prebivalci prisiljeni pomagati pri kopanju jarkov. Z županovo pomočjo sva našla kraj, za katerega je Apu prepričan, da je tam prežival zadnjih nekaj dni vojne. Domačini ga imenujejo "granitna vojašnica".

GRANITNA VOJAŠNICA

V zadnjih tednih vojne je moj oče zbolel za tifusom. Približno istočasno je nemško poveljstvo ukazalo evakuacijo vseh židovskih prisilnih delavcev v Mauthausen (nacistično taborišče "smrti"). Vse Žide so postrojili in odpeljali. Pustili so le majhno skupino okoli 40, v kateri je bil tudi Apu, saj so menili, da so preveč bolni za tako potovanje.

Moj oče in okoli 40 drugih je tako ostalo, preselili pa so jih v nov kompleks blizu kraja, kjer so kopali jarke. Tam so jih pustili umreti – brez zdravnikov, brez zdravil, brez hrane in brez stražarjev.

Moj oče se spominja, kako je našel in pojedel plesniv košček kruha, ki ga je popekel na vroči peči. Mu je plesen rešila življenje? Ne spomni se, kdo je skrbel, da ogenj v peči ni ugasnil. Ne spomni se, kdo je poskrbel za mrtve. Vendar se spomni, da jih je vsak dan umrlo več. Prav tako se spomni, kako je gledal skozi okno in videl nemškega vojaka, ki je pripravljaj strojnico. Apu domneva, da je bil namen te strojnice pokončati preostale Žide. Nenadoma je prikolesaril kurir in vojaku s strojnico nekaj rekel, potem so hitro pospravili strojnico in odšli. Kakšno je bilo sporočilo? Mogoče: *Rusi prihajajo, Rusi prihajajo!*

Prav naslednje jutro so čez isto polje prišli ruski vojaki. Moj oče je šel do svojega ležišča in ko se je zavedel, da ni več ujetnik, je zbral vso preostalo energijo in oznanil: "Jaz grem domov. Kdo gre z mano?!"

Z županom in njegovo ženo smo raziskovali polje v Schuffergrabnu, kjer je nekoč stala "ambulanta". Na enem od koruznih polj je župan pobral rdeč zidak in nama pojasnil, da kadarkoli preorjejo polje, plug dvigne več zidakov, ki so bili zakopani v zemlji. Zidak je bil najbrž del temeljev ene od stavb, ki je služila kot ambulanta, mogoče tiste, v kateri je bil moj oče, mogoče tudi ne. Vsekakor pa je bil del ene od stavb, ki so jo v tistem času uporabljali Nemci. Domačini jim zaradi teh kamnitih temeljev pravijo "granitna vojašnica". Delček tega zidaka sva odlomila, da bi ga kasneje odnesla s seboj domov.

SENDVIČ Z JAJCEM

Pozimi 1945 se je moj oče večkrat odtihotapil iz taborišča, da bi poiskal hrano. Ena od pustolovščin mu je še posebej ostala v spominu.

Hiša v Aignu, v hiši mlada ženska, mogoče je imela okrog 25 let, s svetlo rjavimi lasmi. Ko sta se moj oče in njegov prijatelj pojavila pred njenimi vrati, ju je hitro odpeljala v hišo in jima dala sendvič z jajcem na oko ali umešanimi jajci. Ko nimaš hrane ali pa vsake toliko poješ eno dragoceno

jabolko, se ti sendvič z jajcem vtisne v spomin kot nekaj res posebnega. Moj oče se spomni, da je bila v hiši še ena deklica, mogoče okoli 12 let, ki je prav tako imela svetlo rjave lase. In v hiši se spomni tudi moškega.

Videti v hiši moškega je bilo zelo nenavadno, saj so vse lokalne moške vpoklicali. Razen nemških paznikov in vojakov leta 1945 v okolici St. Anne ni bilo nobenih moških. Vsi so bili prisilno vpoklicani in so se borili v vojni.

Bi lahko našli to nenavadno hišo, kjer je prijazna mlada ženska mojemu očetu dala sendvič z jajcem? Bi lahko našli vsaj kakšno hišo, kjer so ženske pomagale Židom, medtem ko so se njihovi možje, očetje in bratje borili na strani nacistov? Sploh še obstaja 60 let kasneje? In bomo še vedno našli koga, da se mu zahvalimo?

Ustavili smo se pred hišo, ki nad vrati nosi ime Lackner. Ga. Weinhandl nama je povedala, da je to dom ge. Marie Lackner, 85-letne ženske, čigar hči smo spoznali v šoli. To je ženska, katere zgodba je razstavljena na panojih v šoli poleg zgodbe mojega očeta. 60 let je pripovedovala, kako je dajala hrano Židom. 60 let je moj oče pripovedoval, kako so mu prijazne ženske v teh vaseh dajale hrano. Sta pripovedovala isto zgodbo? Sta se spominjala različnih delov istega scenarija? Kmalu bomo izvedeli.

Nenajavljeno smo potrkali na vrata. Ga. Lackner je bila presenečena in najprej se je morala preobleči v lepšo domačo haljo, potem pa nas je povabila v hišo. Moj oče in ga. Lackner sta približno uro izmenjevale spomine, ga. Weinhandl je prevajala, jaz pa sem vse posnel. Počasi je bil že čas kosila in strinjali smo se, da se moramo vrniti.

Vrnili smo se h ge. Lackner, tokrat je bilo naše srečanje bolj uradno in ponovno sta se nama pridružila župan ter njegova žena. Ga. Lackner je bila zdaj oblečena v čudovito obleko, prisotni pa sta bili tudi njeni hčerki Cäzilia in Mary. Postregle so nam umetelne sendviče s šunko in sirom ter jabolčnik. To je sprožilo še en spomin. V hiši, kjer je moj oče dobil sendvič z jajcem, so mu prav tako postregli domač jabolčnik. 60 let kasneje v vasi še vedno strežejo jabolčnik. Še več pogovorov. Še več zgodb. Moj oče se spomni, da so ga v "hiši z jajci" odpeljali na verando. Cäzilia pove, da je njihova hiša nekoč imela verando, vendar so jo kasneje predelali. Še več spominov: mlada ženska s svetlo rjavimi lasmi. Cäzilia pove, da je njena mati, danes 85-letna ga. Lackner, imela takrat 25 let in svetlo rjave lase. Moj oče se spomni druge deklice, ki je bila takrat najstnica. Cäzilia pove, da je bilo tam več mladih deklet – sestričen starejše ge. Lackner, in ena od njih je imela 12 let, njeno ime pa je bilo Marta (srečali smo jo naslednji dan). Kaj pa moški v hiši? Moj oče se spomni, da je sedel v naslanjaču v sosednji sobi. Ni vstal. Zdelo se je, da je bil invaliden. Cäzilia pove, da je bil v hiši njen stric, ki je okrevljal po poškodbi hrbta, ki jo je prejel v vojni. Imel je samo eno nogo!

60 let je ga. Maria Lackner pripovedovala zgodbo, kako je pomagala dajati hrano prisilnem delavcem, zdaj pa je razkrila še nekaj, kar se nam je zdelo nezaslišano: 60 let se je pravzaprav počutila krivo. Krivo, ker ni naredila več, da bi pomagala Židom!

ŠE ENA UGANKA

Še vedno nam je ostala uganka glede vojašnice: kje je bil moj oče nastanjen v St. Anni? Medtem ko smo se pogovarjali, je Apu na majhen košček papirja narisal shemo vojašnice. Zgradba, ki jo je narisal, je imela obliko črke L. Eno nadstropje. Prostorne sobe. Veliko dvorišče, kjer so se prisilni delavci lahko zbirali. Več stranskih poslopij. Vse obkroženo z žičnato ograjo. Ograja je bila odločilna, saj ni bila ne kvadratne in ne pravokotne oblike. Zavijala je ven iz posestva in spet nazaj. Župan Weinhandl in ga. Lackner sta se začela razburjeno pogovarjati v nemščini. Čez nekaj minut nam je Cäzilia prevedla, da se jim zdi, da je Apu narisal staro Lippejevo veletrgovino.

Župan Weinhandl nas je odpeljal do Lippejeve hiše. Družina Lippe je več generacij imela trgovino z živili, oblačili, posteljnino, železnino ter opremo za gradnjo in vrt, skratka imeli so, kot bi temu danes rekli, mestno veleblagovnico.

Župan Weinhandl je vstopil v hišo in se vrnil z g. Lippejem, vnukom človeka, ki je leta 1945 vodil veletrgovino. Moj oče je začel opisovati obliko zgradbe, v kateri je bil nastanjen.

Ključni del spomina je bila žičnata ograja, ki je obkrožala posestvo, ograja, ki je imela nenavadno obliko, saj posestvo ni bilo ne kvadratno in ne pravokotno. Ko je moj oče opisoval to ograjo, je g. Lippe začel prikimavati in dejal "Ja. Ja.". Hitro je postalo jasno, da je zgradba, ki je pogorela pred dvema letoma in ki jo je družina Lippe uporabljala za svojo veletrgovino, zgradba, v kateri je bil nastanjen moj oče.

Ko smo pretresli še nekaj podrobnosti, je bil moj oče prepričan, da je to pravi kraj. To je bilo zelo pomembno, kajti s tem smo na novo napisali lokalno zgodovino. Domačini vedo, da so prisilne delavce zadrževali v stari šoli. Vedo tudi, da so bili nekateri od njih nastanjeni v neki drugi stavbi z imenom Kino malo naprej od šole (danes jo je nadomestil bleščeč moderen poslovni kompleks). Niso pa vedeli, da so kot vojašnico uporabljali tudi Lippejevo hišo, ki leži samo malo naprej od stare šole na isti glavni ulici. Zdaj je bilo vse jasno: prisilni delavci so bili nastanjeni v vseh treh zgradbah! Stara šola je bila glavna postojanka, vendar pa je postelja mojega očeta ležala v Lippejevi veletrgovini. Ograja z ogromnimi dvojnimi vrati, ki so omogočala

natovarjanje in raztovarjanje konjskih vozov, je bila žičnata ograja, čez katero sta se tihotapila moj oče in njegov prijatelj, kadar sta šla po hrano. Uganka je bila rešena!

MNOŽIČNI GROB

Dopoldne smo z go. Weinhandl obiskali več krajev z zgodovinskim pomenom. Najbolj zanimiv je bil gost gozdnat predel, kjer so, kot so nama povedali, Žide pokopali v množični grob. Ga. Weinhandl naju je opozorila, da je trava, ki raste tu, drugačna od trave drugod po okolici. Debela, krepka in visokorasla trava, ki je neupogljiva skoraj tako kot bambus. Taka trava ne raste nikjer drugod in ona ji pravi *Judengrasse* (Židovska trava). Zdaj se mi ideja, da je kraj, kjer so pokopali Žide, žrtve vojne grozot, zaznamovan s posebno travo, zdi mistična. Presega meje verjetnosti. In vendar, ko smo se preostali del dneva vozili po okolici, sem zaman skušal opaziti podobno vrsto trave, ki bi rasla kod drugod. Nisem je opazil. Zdi se, da je taka trava resnično edinstvena za kraj, kjer leži množični grob Židov. Čez nekaj mesecev, sem o tem kraju napisal pesem:

Travna bilka

Sem travna bilka,
kjer ne bi smela rasti nobena trava.
Zemlja pod mojimi nogami je hladna in vlažna,
redko jo ogreje sonce.
Obkrožena z drevesi,
živim pod krošnjami dreves
v senci zgodovine.

Sem travna bilka.
Nisem sama.
Sem ena od stoterih travnih bilk.
Smo majhna, a krepka skupnost.
Nobena trava ni takšna kot smo mi.

Sem travna bilka.
Ne boste našli trave kot sem jaz na sosednjem polju.
Ne v tem mestu.

Ne v sosednjem mestu.
Nikjer naokoli.
Naša travnata skupnost je edinstvena.
Resnično smo brez primere.

Sem travna bilka.
Oh, tako drugačna od svojih sestričen.
Drugačna kot trava v jarku.
Nisem tako visoka kot Ostrica.
In ne rastem tako brezciljno kot Rezika.
Nisem tako brezhibna in urejena kot Latovka.
Pravijo mi preprosto Židovska trava.
Rastem samo tukaj, samo na tem mestu.

Sem travna bilka.
Globoko v srcu Evrope.
Globoko sredi avstrijske pokrajine.
Globoko v gozdu, kamor sonce redko posije.
Kjer zgodovina preži kot večna megla.
Uganka, ki je nihče ne zna pojasniti.
Travna bilka, kjer ne bi smela rasti nobena.
Razen Židovske trave.

Sem travna bilka.
Tla, na katerih stojim, so posebna.
Drugačna od zemlje naokoli.
Kraj, ki ga ni na nobenem zemljevidu.
Poznajo ga samo domačini.
Bogat s spominom.
Kosti zgodovine.
Pravijo mi Židovska trava.

Sem travna bilka.
Živim na svetem kraju.
Najprej sem bila pozabljena, potem se me je dotaknil Bog.
Ta zemlja ima dušo.
Ta zemlja ima mnogo duš.
In veliko Židovske trave.

Sem travna bilka.

Označujem žalosten del gozdu.
Gozd, ki skriva globoko skrivnost.
Zemlja, ki nosi prekletstvo.
Stotine pokopanih globoko pod mojimi nogami.
Množični grob.
Zato mi pravijo Židovska trava.

Sem travna bilka.
Ena od stoterih travnih bilk,
kjer ne bi smela rasti nobena trava.
Uganka znanosti.
Znamenje zgodovine.
Zadnje počivališče.
Neznane žrtve holokavsta.
Zavrženi ljudje.
Pokriti s prahom, da bi zakopali zločin.

Sem travna bilka.
Živim pod krošnjami dreves
v senci zgodovine.
Mrtvi pod mojimi nogami
segajo skozi prah,
travni prsti grabijo proti nebu.
Segajo k nebesom.
Novorojeno življenje v meni.
Vendar jaz sem le travna bilka.

ZAKLJUČEK

Ponovno smo se vrnili k Lacknerjevim. Tokrat se nam je pridružila tudi Marta, nečakinja ge. Lackner, ki je bila leta 1945 stara 12 let in je stanovala v hiši skupaj z go. Lackner ter moškim z eno nogo. Izmenjajo si še več spominov, ampak moj oče mora ge. Lackner povedati nekaj pomembnega. Hoče, da ve, da se mu zdi, da je bil v tej hiši. Zdi se mu, da je ona ena od žensk, ki so mu dale hrano. In pove ji, da nima nobenega razloga, da bi se počutila krivo, ter da brez njene dobrote mogoče ne bi preživel. Že samo dejstvo, da danes sedi v njeni hiši, je dokaz, da nima nobenega razloga, da bi se počutila krivo. Poudarim, da se je moj oče poročil z mojo mamo in začel ustvarjati svojo družino. Moj brat in jaz imava oba otroke, Apujeva vnukinja

Stacy pa je pravkar rodila punčko z imenom Abby Rose. Dobrota ge. Lackner in drugih žensk v St. Anni je obrodila še tri generacije. "Vidite, kaj naredi eno jabolko?", sem dejal.

Pod solzami smo videli hvaležen izraz ge. Lackner. Resnično sem prepričan, da smo ji odvzeli težo z ramen. Ob obisku mojega očeta so jo preplavili spomini, a njegov obisk ji je prinesel tudi mir.

POVZETEK

Namen mojega obiska Sankt Anne am Aigen je bil predvsem ZAHVALITI SE za hrano, ki mi je rešila življenje. Mogoče tudi srečati ljudi, ki so leta 1945 stanovali v teh vaseh. In ponovno obiskati kraje, kjer sem spal, delal, prosjačil za hrano. Vse to mi je uspelo v kratkih petih dneh. V SANKT ANNI AM AIGEN JE BILO MOJEMU ŽIVLJENJU PRIZANEŠENO.

S pomočjo župana Weinhandla, ge. Weinhandl, dr. Lappinove in g. Schoberja smo dele sestavljanke lahko postavili v pravilni vrstni red in tako sestavili na videz nepovezane dogodke v pravilno zaporedje.

Od zgodnjega poletja do konca leta 1944 smo kot prisilni delavci delali v uničeni rafineriji nafte v Szőnyju na Madžarskem. Pred novim letom leta 1945 so nam ukazali, da moramo evakuirati taborišče. Dobili smo nove paznike, ki so bili kruti člani vojaške policije posebej usposobljeni za to delo. Sledil je pohod smrti proti zahodu. Šli smo v smeri od Szőnyja, preko Komároma in Győra do Soprona. In od Soprona do Avstrije. Podnevi smo hodili, ponoči so nas zaprli. Zadnji postanek na Madžarskem je bil v Opekarni Steiner v Sopronu na ulici Aranyhegy 1. Opekarna je služila kot vmesna postaja oziroma kot koncentracijsko taborišče.

Od opekarne so nas – peš – odpeljali do še ene vmesne postaje (precej veliko vinogradniško posestvo že znotraj Avstrije), kjer so nas razušili in pripravili za naslednjo "pošiljko".

Iz vinogradniškega posestva smo odšli v St. Anno. Iz bližnje železniške

postaje do bližine St. Anne, najbrž do postaje Fehring, smo verjetno potovali z vlakom v pokritih tovornih vozovih. V spominu imam vožnjo z vlakom, vendar ne vem točno, kdaj in kje se je to zgodilo.

V St. Anno smo prispeli peš – nekje sredi popoldneva – in odpeljali so nas do Lippejeve veletrgovine, kjer smo spali. Nisem vedel, da sta v St. Anni že bili dve drugi skupini madžarskih Židov, ki sta stanovali na sicer dveh različnih krajih, vendar geografsko zelo blizu. V St. Anno sta prispeli že veliko prej. Prva skupina je bila nastanjena v zgradbi šole, druga pa v stavbi z imenom Kino.

Naslednje jutro so nas odpeljali do kraja, kjer je potekalo delo, in nas razdelili v skupine po deset. Moja skupina z desetimi člani je bila enaka naslednja dva meseca in v njej je bil tudi Gyuri, moj prijatelj iz otroštva. Delala sva skupaj.

Preden so nas konec januarja ali začetek februarja 1945 poslali v St. Anno, so nas na ukaz nemškega poveljstva blizu Soprona na vinogradniškem posestvu razušili. Nasprotno pa so nacisti v St. Anni poskrbeli, da smo prej kot v dveh mesecih dobili tifus. Jaz in moji sotrpini, ki smo bili nastanjeni v Lippejevi veletrgovini, smo se okužili s tifusom v 6 ali 7 tednih. Dr. Lappinova je zbrala pričevanja tistih, ki so preživel, in iz teh pričevanj je razvidno, da so nekateri od ujetnikov že okrevali po tifusu, ko so jih konec marca 1945 evakuirali iz stavbe Kino. V tistem času so bile v St. Anni tri skupine Židov. Nobena od teh skupin ni imela možnosti niti za osnovno higieno, nekateri so imeli uši in so bili okuženi s tifusom. Družili smo se ter delali skupaj in tako so se med nami širile uši in bolezni. Tako sem se jaz v zelo kratkem času okužil s tifusom.

Skupaj z Ronom sem odšel v Sankt Anno am Aigen in SE ZAHVALIL za hrano, ki mi je rešila življenje in me ohranjala pri življenju do osvoboditve.

Tam sva izvedela več o usodi židovskih prisilnih delavcev iz Madžarske, ki so bili v letih 1944-1945 v Sankt Anni am Aigen – tudi o meni. Našla sva kraj, kjer sem bil nastanjen med bivanjem v St. Anni med februarjem in marcem 1945. Našla sva kraj, kjer je v začetku aprila 1945 stala ambulanta – ki so jo domačini imenovali granitna vojašnica – in kamor so me odpeljali, da bi počakal na svojo smrt. Domov sva prinesla košček zidaka kot spominek na granitno vojašnico. Srečala sva žensko, go. Mario Lackner, ki mi je dala hrano, s katero mi je rešila življenje, in ki je bila takrat pogumna mlada ženska, ki se je uprla zgledu nacistov in pomagala Židom. Ko sva srečala Mario Lackner, je bil prisoten fotograf in ta je v odlično sliko ujel čudovit, čustven in nepojmljiv zgodovinski dogodek v življenju Marie Lackner in tudi v mojem življenju. Spoznala sva ljudi, ki so enako velikodušni, kot so bile njihove matere in babice. Občutila sva vznesenost, ki jo človek lahko občuti samo enkrat v življenju. Zapisala sva in na novo napisala majhen delček zgodovine. Dosegla sva veliko.

18. julija 2005, kmalu po vrnitvi iz Avstrije, sem Yad Yashemu poslal prošnjo in dokazno gradivo, v katerem so bila opisana pogumna dobra dela, s katerimi je ga. Maria Lackner rešila življenja. 17. marca 2007 je Maria Lackner prejela priznanje iz strani Yad Yashema. V pismu se je Yad Yashem Marii Lackner zahvalil in izrazil občudovanje za njeno plemenito ravnanje, s katerim je med holokavstom žrtvam pomagala preživeti. Njeno človekoljubno dejanje v času velikega trpljenja židovskega ljudstva bo ostalo zapisano v Yad Yashemu in bo lahko vir navdiha za bodoče generacije.

ZA KONEC

Aprila 2007 so bili Elisabeth, Josef in Stefanie Weinhandl dva tedna moji gostje v Venturi v Kaliforniji. V tako kratkem obdobju smo spoznali, da smo skupaj preživeli izjemno lep čas. V manj kot dveh letih se je naš odnos – preko dopisovanja – razvil v medsebojno spoštovanje in naklonjenost. In zdaj, če pogledate fotografijo "Stisk roke z županom", lahko že vidite začetek prijateljstva; zapisano je bilo na najinih obrazih. Odnos med Weinhandlovi in mano se je začel razvijati v tistih kratkih petih dneh, ki sva jih preživela v St. Anni. To je izrazila tudi Elisabeth Weinhandl, ko se je poslovila od Rona in mene ter rekla, da se ji zdi, da je Ron postal njen brat, jaz pa njen dedek.

Po osvoboditvi sem okoli 11. aprila 1945 prispel v Budimpešto in se takoj po prihodu odpravil v Rákospaloto. Šel sem domov; v dom, ki sem ga zapustil, ko sem se odzval vpoklicu. Šel sem v kraj, kjer sem prej živel s starši in sestro in ki smo ga imenovali d-o-m. A tam sem našel tuje ljudi. Šel sem do stanovanja družine Sas, naših sosedov. Ti so me pozdravili z odprtimi rokami. Nahranili so me in v velikem umivalniku v obliki sklede zame pripravili kopel. Hitro sem se slekel in stopil v kopel, ga. Sas pa me je umila kot babica pri porodu umije novorojenčka. Medtem ko sem se kopal, so obleko, ki sem jo nosil ob prihodu, in vse ostale moje gorljive stvari zažgali. Po kopeli mi je ga. Sas pokazala košaro s perilom, v kateri je bilo nekaj oblačil. Ugotovil sem, da so ta oblačila moja. Zavedel sem se, da je te obleke zložila moja mama. Prepoznal sem njen poseben način zlaganja svežega perila. Potem sem dobil kratko razlago. Povedali so mi vse, kar so vedeli o tem, kaj se je zgodilo z mojo družino.

Tako sem začel svoje osvobodeno življenje.

Victor E. Frankl je o svojih izkušnjah v koncentracijskih taboriščih pisal iz stališča psihiatra. Pravi, da mora vsak osvobojen zapornik po osvoboditvi iti tudi skozi psihološko osvoboditev. S pomočjo njegovega pisanja in svojih

lastnih izkušenj lahko izrazim svoje mišljenje takole:

Šestdeset let sem živel osvobodeno in svobodno življenje, ne da bi bil popolnoma osvobojen. Rdeča armada je osvobodila moje telo. Rdeča armada je pretrgala verigo na okovih, ki so jih nacisti skovali okoli mojih nog. Vendar pa sem ohlapne verige vlekel za seboj 60 let.

Med ponovnim obiskom St. Anne mi je župan Josef Weinhandl pokazal, kje je stalo poslopje, kjer sem bil nastanjen. Peljal me je do kraja, kjer sem moral kopati jarke. Prav tako me je peljal na kraj, kjer je stala ambulanta in kjer sem bil soočen z nemško brzostrelko ter preživel zadnje 4 ali 5 dni pred osvoboditvijo. Županova žena Elisabeth Weinhandl je pripomogla k ponovnemu srečanju z Mario Lackner, ki mi je leta 1945 dala dobrodejno hrano, s katero mi je rešila življenje.

S temi dejanji sta mi Weinhandlova 60 let po fizični osvoboditvi omogočila psihološko osvoboditev. Z njuno ljubeznivostjo in prijaznostjo sta Elisabeth in Josef Weinhandl pretrgala verige in obrezala okove, da so postali precej lažji. Odkar sem se vrnil domov iz St. Anne, se je ta ljubeznivost in prijaznost razvila v ljubeče in zaupno prijateljstvo.

Anna se je v svojih spominih spominjala svoje osvoboditve in je zapisala:

Zdaj je na vrsti vprašanje: tukaj sem, ampak ali sem res preživela? Moje telo je tukaj, ampak moje misli vedno uhajajo nazaj k tistim strašnim izkušnjam. Te izkušnje bodo vedno z menoj. Ti spomini se vračajo vsak dan. Ne dajo mi miru.

V nedeljo 12. junija, ko sva prispela v St. Anno, sem v sebi čutil dvome. *Sva v pravi vasi? Sva v pravi državi? Sva v pravem vesolju? Ali gre samo za nočno moro? Je to le hudičeva ukana? Mogoče samo privid?* Weinhandlovi so odpravili te dvome. Peljali so me na dejanske kraje, kjer sem doživljal moro

leta 1945. Držanje Marie Lackner za roko je bilo resnično. Njene solze so odplavile njene lastne dvome in kot rosa navlažile oazo, kjer sem doživel psihološko osvoboditev.

Ko sem gledal sliko Marie Lackner s solzami na licih, sem zapisal pesem, s katero sem želel svoje misli izraziti z besedami. Elisabeth Weinhandl jo je začela prevajati v nemščino. Pesem sva si neštetokrat pošiljala sem in tja po elektronski pošti dokler ni dobila sedanje oblike. To pesem sva ustvarila skupaj. V teku pisanja sem spremenil angleške besede, da bi boljje ustrezale nemškimi izrazom, ona pa je ustvarila nove izraze v nemščini, ki so boljje ustrezali angleškemu besedilu. Tako je pesem ŠESTDESET LET KASNEJE nastala v sodelovanju dveh oseb. Hvala ti, Elisabeth! Vem, da so zahvale ponavadi zapisane v predgovorih, a to ni navadna zgodba.

ŠESTDESET LET POZNEJE

Pred davnim časom, piše se leto devetnajstopetinštirideset,
sem se nahajal na poti, ki je vodila k temnemu breznu.

Na razpotju se prikaže mi Maria, princeska luči,
in Marta, deklica, ob njeni strani.

Pričarala mi je užitne stvari in mi tako razsvetila
pot, nazaj v življenje.

Kljub vsem dobrim dejanjem je vedno vase dvomila.

Šestdeset let kasneje sem prekoračil celino in ocean.

Hrepenela sva po snidenju in se ponovno sešla.

Stiskal sem njeni roki in oba sva čutila, kako njene solze vse te
dvome izpirajo.

Victor Frankl pravi, da morajo tisti, ki so preživeli, za psihološko osvoboditev poiskati strokovno pomoč. Jaz sem pomoč dobil od navadnih ljudi, ki se ne spoznajo na profesionalno psihologijo. Weinhandlovi so

edinstveni, ljubeči in velikodušni ljudje iz pravega dela sveta. Anna je bila prav tako obkrožena z ljubečimi ljudmi, vendar je še vedno dvomila v svojo fizično osvoboditev in/ali potrebo po psihološki osvoboditvi. Jaz tega vprašanja nisem oblikoval na tak način, živel sem svoje življenje in si ga postavljaj tiho. Weinhandlova sta bila rojena in vzgojena prav v kraju, kjer so z mano, kot prisilnemu delavcu, ravnali tako nečloveško – v St. Anni/Aigen. V kraju, kjer so nacisti ustvarili področja smrti, da bi pobili židovske prisilne delavce iz Madžarske. V kraju, kjer so njihovi stari starši tvegali svoje življenje in življenje svoje družine, ko so se uprli zgledu nacistov in so pomagali reševati Žide. In zdaj živita v mirnem kraju in želita osvetliti temna poglavja nacistične zgodovine ter učinke nacističnih grozot na človeštvo. S temi lastnostmi sta bila edinstveno pripravljena, da odstranita okove, ki so jih nacisti skovali okoli mojih nog. Z ljubeznivostjo in prijaznostjo sta okove obrezovala dan za dnem in čutil sem, kako so postajali lažji. Elisabeth Weinhandl mi je s svojo ljubeznivostjo in prijaznostjo pokazala, da 5. april 1945 ni samo dan moje fizične osvoboditve, temveč tudi dan mojega ponovnega rojstva. Ko sem se pred kratkim zavedel tega ponovnega rojstva, se mi je zdelo, da sem izgubil tudi okove. Ali pa so okovi postali čisto lahki in me ne vlečejo več k tlom. Bom kdaj lahko popolnoma izgubil okove?

Anna je svojo vtetovirano številko iz Auschwitza nosila do svoje smrti. Jaz bom še naprej nosil – zdaj – precej lažje okove na nogah. Tako bom živel bolj svobodno življenje in bom lahko "zgradil" imaginarni spomenik Anni. Ko gradim ta spomenik, ustvarjam glasbo s svojo harpo in pogosto igram melodije, ki me spomnijo na kak dogodek, na kako podobo, o kateri sva pogosto govorila z Anno. Podoba moje matere, kako svojemu možu in dvema otrokoma streže opoldanski obed na Sabat, medtem ko uživa v glasbi, ki igra na radiu konec januarja 1944. Glasba je bila Dvořakova Deveta simfonija "Iz

novega sveta" in napev je bil iz stavka Largo. Ta glasba je bleščeč dragulj, je osrednji del spomenika v Annin spomin. Leta 2007 sem iz strani Zdravstvene ustanove okrožja Ventura (Ventura County Medical Resource Foundation) prejel prestižno nagrado "Prostovoljec leta". Ljudje, ki so me predlagali za ta nagrado, so me – skoraj prepričan sem – predlagali zato, ker so me opazovali pri grajenju in so si ustvarili sliko "imaginarnega" spomenika.

VZPOREDNA ZGODBA

Med letoma 1944 in 1945 je morala Maria Lackner skupaj z ostalimi lokalnimi prebivalci prisilno delati in pomagati pri utrjevanju položajev nacistične vojske. Tudi ona je kopala jarke. Nekega dne je opazila, da so ukazali vreči hrano v smeti, namesto da bi jo dovolili pojesti Židom ali dali vaščanom, ki so prav tako trpeli zaradi pomanjkanja hrane. Taka dejanja so imela na lokalno prebivalstvo, tudi na Mario Lackner, učinek razčlovečenja.

Z Anno sva se 57 let vsak dan pogovarjala o grozotah in osebnih izkušnjah holokavsta. Približno enak čas sta Maria in Josef Lackner dnevno govorila o rečeh, ki jih je Josef Lackner pretrpel v dobrih treh letih v ruskih taboriščih za vojne ujetnike. Vsak od nas treh je bil osvobojen iz svojega taborišča. Anna in jaz sva se kot vsem znani feniks dvignila iz pepela in s poroko združila svoji življenji ter z ustvarjanjem najine nove družine začela na novo graditi najini življenji. Maria in Josef sta se poročila in ustvarila svojo družino.

Kot po napisanem scenariju sem pogosto ponavljal zgodbo o mladi ženski, ki mi je dala blagodejno hrano, s katero mi je rešila življenje. Maria Lackner je na podlagi istega scenarija pogosto ponavljala, da je dajala hrano

Židom, vendar pa je ni dala dovolj. To misel je nosila na ramenih kot težko breme. Bil sem eden od prejemnikov njene hrane in bil sem eden od tistih, za katere je menila, da jim ni dala dovolj hrane. Šestdeset let kasneje se je na odru – odru življenja – pojavila še ena igralka; njeno ime je Elisabeth Weinhandl. Elisabeth je pripomogla k ponovnemu srečanju med Mario Lackner in mano ter s tem dejanjem pomagala dvigniti breme iz Mariinih ramen. Hkrati je s tem dejanjem meni omogočila osebno psihološko osvoboditev in mi pomagala doseči popolno "rehumanizacijo". Elisabethino dejanje na tem odru je Marii pomagalo doseči popolno "rehumanizacijo" in ji omogočilo, da je zaživela srečnejše življenje, meni pa je pomagalo, da sem našel še en razlog, da nadaljujem svoje življenje.

PRIPIS

G. Franz Josef Schober je v zimski izdaji revije Signal za leto 2006/07 objavil povzetek svojega raziskovalnega dela, in sicer z naslovom "Eine Begegnung" ("Srečanje"). Raziskavo je osredotočil na vas z imenom Neuhaus am Klausenbach, ki leži približno šest kilometrov severno od Sankt Anne am Aigen. Schober podrobno opisuje delo lokalnega duhovnika, očeta Stephana Bergerja, ki je v letih 1944 in 1945 dovolil, da se župnišče uporablja kot ambulanta za Žide, ki so zboleli za tifusom. Še več, nego bolnih Židov je zaupal svoji lastni sestri Theresii Berger in medtem ko je skrbela za bolne, je tudi sama dobila bolezen, ki jo je stala življenja.

Schober prav tako piše o Rosi Freißmuth, ki je v svoji veletrgovini v Neuhausu am Klausenbach pod nosom esesovca, ki je bil v tistem trenutku v trgovini, pomagala mlademu židovskemu prisilnemu delavcu, čigar oče je

zbolel za tifusom in je imel visoko vročino. Fantu je dala kruh in zdravila. Poleg tega je skrivala Žide pod snegom v bližini svoje trgovine in jim tako rešila življenje. Pogum Rose Freißmuth je – po njeni smrti – počastil tudi Yad Yashem, ki jo je razglasil za Pravično med Narodi. Njeno ime bo večno zapisano na Častnem Zidu.

V pogovorih z zgodovinarico dr. Eleonore Lappin smo razmišljali, če je bil mogoče lokalni duhovnik del zarote, h kateri je pripomogel z organiziranjem ljudi. Zdaj pride na vrsto težko vprašanje: sta oče Stephan Berger in Josef Nöhrer, duhovnik v St. Anni, sodelovala? Sta skupaj usklajevala trud za reševanje življenj? Sta bila iz istega testa ali jih je usmerjal nekdo od zgoraj? Je mogoče, da je oče Berger vplival na vernike v St. Anni? So župljani iz Neuhausu in St. Anne delovali skupaj? Naš odgovor se glasi: ne vemo. Vemo pa naslednje: prebivalci iz okolice St. Anne so globoko verni katoličani, dobrodelnost in pomoč drugim ljudem jim je samoumevna. V judovstvu temu pravimo *tzedaka* – dobrodelno dajanje. Druga možnost je, da so generacije zrasle v duhu tradicije dajanja in pomoči, ker gre za področje na meji, kjer se pogosto pojavijo tujci, ki rabijo pomoč. Vsekakor lahko mirno rečemo, da so se državljani v tem delu Avstrije množično uprli nacističnemu zgledu poskusom izbrisanja Židov iz sveta in njihovem pomoru. Ti pogumni ljudje so s skupnimi močmi reševali Žide. Dali so jim hrano in ponudili pomoč po svojih najboljših močeh. S svojimi dejanji so dokazali, da je bil avstrijski narod, čeprav je bil – takrat – že šest let pod nacistično vladovino, sposoben doseči veliko višje moralne vrednote, medtem ko so tvegali svoja življenja in po svojih najboljših močeh reševali Žide.